

H. Tóth István

kandidátus, alkalmazott nyelvész
Balassi Intézet Magyar Nyelvi Tagozata

Jelzések NYIK-es tanulók olvasmánymegértéséről

*Ez a dolgozatom „Az olvasás: fölfedezés” – Egy korosztály
irodalomértésének alakulása című, 1997-ben megvédett
kandidátusi értekezésem (Magyar Tudományos Akadémia
Doktori Tanácsa, Budapest) alapján készült.*

*Köszönettel tartozom témavezetőmnek, A. Jászó Anna
egyetemi tanárnak a kutatásaim kritikai szemléletű irányításáért
és Zsolnai József professzor úrnak, a Nyelvi, irodalmi és
kommunikációs program (NYIK) kidolgozójának, aki az értekezésem
elkészültét megkülönböztetett figyelemmel, nem egyszer bátorító
észrevételeivel kísérte.*

A 10–14 évesek irodalomértéséről hírt adó akadémiai kutatásaim tényei, adatai és következtetései az 1990-es tanévek közepén elvégzett adatfelvételeim eredményei, ugyanakkor a 2010 utáni szakmapolitikai légkörben készülő *Nemzeti Alap-tanterv* és az ennek nyomán megvalósuló helyi tantervek szerkesztésében végbemenő jelentős fordulatok alapján kikristályosodó tananyag-megmunkálást, valamint remélhetőleg a pedagógusképzést is befolyásolhatják, amiként hatással volt az értekezésem a megvédése idején az akkor kibontakozó irodalompedagógiai gyakorlatra is.

A 2012. október 8-án, Törökbálinton megtartott *A palatáblától a Zsolnai-tankönyvekig* című tankönyv- és taneszköztörténeti bemutatóval egybekötött szimpózium szellemi kisugárása és a Zsolnai-pedagógia értékeinek a nagyrabecsülése, egyúttal a mellette való kiállásom késztetett arra, hogy jelezzem: a magyar neveléstudomány kimagasló személyiségének, dr. Zsolnai József professor emeritusnak a szellemi hagyatéka megkerülhetetlen értékforrás napjainkban is, különös tekintettel a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program és az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia (ÉKP) filozófiájára, tartalmaira, hagyományaira, továbbá a bennük szunnyadó, továbbfejlesztendő értékkritériumokra.

Célkitűzés

Dolgozatom sajátos műfajú írás, ugyanis jelzés kíván lenni.

A magyar nyelv értelmező szótára (Magyar Tudományos..., 1986) szerint a „jelzés” a ’jelez’ igével kifejezett cselekvés, tulajdonképpen jeladás, az a tény, hogy valaki jelt ad, jelez valamit. Ezek szerint írásom ’valamit jelző írás’, mégpedig a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program (Zsolnai, 1988) alapján tanuló diákok olvasmány-, közelebről versmegértéséről. Nem tüzetes kutatás áll a háttérben, mindössze egy mintavétel, ami azonban támpontokat szolgáltatathat az ebben a programban és más programok alapján tanító magyartanároknak (is).

Tények, adatok, összefüggések, következtetések

Amikor célul tűztem annak vizsgálatát, hogy mit értenek meg a hetedik évfolyamon tanulók Ady Endre versvilágaiból, akkor elsősorban annak szándékoztam a nyomában járni, hogy valójában miféle irodalom- és művészetelméleti fogalmakkal operálnak a megcélzott korosztály úgynevezett NYIK-es diákjai, ha műelemző dolgozatot, műismer-tetést, olvasásra buzdító beszámolót kell készíteniük a 20. század magyar költészetére kiemelkedő hatást gyakorló költőnk verseiről.

A NYIK-program szerint tanuló hetedikesek részletesebben dolgozzák fel Ady Endre életét és költészetét, mint bármelyik kortársuk, legalábbis a tananyagterv és a vonatkozó tankönyv tanúsága szerint. Ez a tény késztetett arra, hogy a következő feladatot adjam 19, Győr-Moson-Sopron megyei növendéknek: „Keressetek 2–2 olyan verset Ady End-rétől, amely művek különösen érdekesek számotokra! Hasonlítsátok össze az általatok szabadon választott alkotásokat, majd versélményeitekről (= olvasmánymegértésekről) írjatok műismertetést az összehasonlítás alapján! Használjátok fel az irodalomelméleti tudásokat is!”

Az összehasonlító verselemzésre önállóan választott 11 Ady-művet így állították párba a gyermekek:

A föl-földobott kő – A magyar Ugaron (1 fő; 6.)
 A föl-földobott kő – Őrizem a szemed (1 fő; 11.)
 A téli Magyarország – A föl-földobott kő (1 fő; 8.)
 A téli Magyarország – A magyar Ugaron (3 fő; 1., 10., 14.)
 Dózsa György unokája – A föl-földobott kő (1 fő; 16.)
 Dózsa György unokája – A grófi szérűn (1 fő; 5.)
 Fölszállott a páva – A grófi szérűn (1 fő; 15.)
 Fölszállott a páva – Dózsa György unokája (1 fő; 4.)
 Fölszállott a páva – Lelkek a pányván (2 fő; 9., 13.)
 Ifjú szivekben élek – Őrizem a szemed (1 fő; 12.)
 Ifjú szivekben élek – Szeretném, ha szeretnének (1 fő; 3.)
 Lelkek a pányván – A magyar Ugaron (1 fő; 19.)
 Őrizem a szemed – Intés az őrökhöz (3 fő; 2., 7., 17.)
 Szeretném, ha szeretnének – Lelkek a pányván (1 fő; 18.)

Amint látható, a 19 hetedik évfolyamos 14-féle párba rendezte a szabadon választott 11 Ady-verset. A művek népszerűségét a cím utáni szám jelzi, ugyanis annyiszor fordult elő az alkotás a párba rendezés alkalmával:

A föl-földobott kő (4) Dózsa György unokája (3) Lelkek a pányván (4)
 A grófi szérűn (2) Fölszállott a páva (3) Őrizem a szemed (5)
 A magyar Ugaron (5) Ifjú szivekben élek (2) Szeretném, ha szeretnének (2)
 A téli Magyarország (4) Intés az őrökhöz (3)

Az együttgondolkodáshoz az úgynevezett alapadatokat az 1–2. táblázatokban közlöm. Az irodalom- és művészetelméleti fogalmak után megadott rövidítések a következőket jelentik: S = stilisztika, K = könyvtár, V = verstan, SZ = szerkezet, M = műfajelmélet. Nem kizárt, hogy a most bemutatandó szakkifejezéseket mások másképpen értelmeznék, más jelentésmezőben láttatnák, más elrendezésben, csoportosításban adnák meg, mint ahogy erre „Az olvasás: fölfedezés” – Egy korosztály irodalomértésének alakulása című kandidátusi értekezésem egyik opponense, Kernya Róza igen határozottan utalt is értékes, segítőképző bírálatában.

1. táblázat. Szerkezelelemzés, a fogalomalkotás szempontjai

A tanulói műismertetések elemzésének szempontjai	Az elemzésbe bevont tanulói műismertetések sorszáma										Együtt (N = 19)
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	
Szerkezelelemzés											
A bekezdések száma	5	6	4	2	10	3	3	5	4	7	
A mondategységek száma	22	18	19	11	24	21	10	11	18	15	
A mondategységek száma	24	38	27	18	34	34	17	19	28	21	
A szerkesztettségi mutató	1,10	2,11	1,42	1,64	1,42	1,62	1,70	1,73	1,56	1,40	
Tartalomlelemzés											
Tartalmi gazdagság	5	5	3	4	5	4	4	3	5	4	
Hitelesség	4	5	2	4	5	5	4	3	5	4	
Kifejtettség	4	4	2	4	5	4	3	2	4	4	
Tématartás	5	5	4	4	5	5	4	3	5	5	
Eredetiség	5	5	3	4	5	5	4	2	5	5	
Összesen (25 pont/dolg.)	23	24	14	20	25	23	19	13	24	22	
%	92	96	56	80	100	92	76	52	96	88	
A fogalomalkalmazás elemzése											
1. ábrázolás (S)	–	–	–	+	+	–	+	+	–	–	
2. alakzatok (S)	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	
3. alkotó (K)	+	–	+	–	+	–	–	–	+	+	
4. fokozás (S)	–	–	–	–	+	+	+	–	–	–	
5. alliteráció/betűrím (V)	–	+	+	–	+	+	+	+	+	–	
6. aranymetszet (SZ)	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
7. cím (K)	+	+	+	–	+	+	–	+	+	+	
8. címzett (K)	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	
9. drámai (S)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
10. ellentét (S)	–	–	–	–	+	+	+	+	+	–	
11. értékgazdag (S)	–	+	–	–	+		–	–	–	–	
12. értékkiüresedés (S)	+	+	–	–	–	–	–	–	–	+	
13. félrím (V)	+	–	–	–	+	–	–	–	–	–	
14. festői/költői jelző (S)	–	+	+	–	–	+	+	–	+	–	
15. folyóirat (K)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
16. fordulat (SZ)	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	
17. forma (S)	+	–	–	–	–	–	–	+	–	–	
18. hasonlat (S)	+	–	+	+	+	+	–	–	–	+	
19. hosszú és rövid szótagok (V)	+	+	–	–	–	–	–	–	–	–	
20. időmértékes verselés (V)	+	+	+	–	–	–	+	+	–	–	
21. ismétlés (S)	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	
22. keresztrím (V)	–	+	+	–	–	–	+	–	–	–	
23. kettős ritmus (V)	–	–	–	–	+	–	–	+	–	–	
24. költemény (K)	–	+	–	–	–	–	–	–	+	+	
25. költészet (M)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	

<i>A tanulói műismertetések elemzésének szempontjai</i>	<i>Az elemzésbe bevont tanulói műismertetések sorszáma</i>										<i>Együtt (N = 19)</i>
	<i>1.</i>	<i>2.</i>	<i>3.</i>	<i>4.</i>	<i>5.</i>	<i>6.</i>	<i>7.</i>	<i>8.</i>	<i>9.</i>	<i>10.</i>	
26. költő (K)	+	+	–	–	–	+	+	–	–	–	
27. költői én (S)	–	–	+	–	–	+	–	–	–	–	
28. költői kép (S)	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+	
29. költői kérdés (S)	–	+	–	–	+	+	–	–	–	–	
30. kulcsszó (SZ)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–	
31. lírai hős (M)	–	–	–	+	–	+	–	–	+	+	
32. megszemélyesítés (S)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–	
33. metafora (S)	–	–	–	–	+	+	–	–	–	–	
34. metonímia (S)	+	–	–	–	+	–	–	+	+	+	
35. motívum (SZ)	–	+	–	+	+	–	+	–	+	+	
36. mű (K)	+	–	–	–	+	+	+	–	+	–	
37. műalkotás (K)	+	+	–	–	+	–	+	+	+	–	
38. műismertetés (M)	+	+	–	–	+	–	+	–	+	–	
39. műnem (M)	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	
40. olvasó (K)	+	+	+	–	–	–	+	–	–	–	
41. ölelkező rím (V)	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
42. párhuzam (S)	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–	
43. refrén (V)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
44. rím (V)	+	+	–	+	+	+	–	+	+	–	
45. ritmus (V)	–	+	–	–	–	–	–	+	–	–	
46. stílus (S)	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	
47. stílusesszközök (S)	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	
48. szabályos váltakozás (V)	+	+	–	–	–	–	–	–	–	–	
49. szép (S)	–	+	–	–	–	–	+	–	+	–	
50. szerelmi líra (M)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
51. versszerkezet (SZ)	–	+	–	–	+	–	–	+	–	+	
52. szimbólum (S)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
53. szókép (S)	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	
54. téma (M)	–	–	–	+	–	+	+	–	–	+	
55. többletjelentés (S)	–	–	+	+	+	+	–	+	–	+	
56. ütemhangsúlyos verselés (V)	–	–	+	+	–	–	–	+	–	–	
57. üzenet (K)	–	+	–	+	+	–	–	–	+	+	
58. vers (V)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
59. verseskötet (K)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	
60. verssor (V)	–	–	+	–	+	+	–	–	–	–	
61. versszak (V)	+	+	–	+	+	+	–	+	–	–	
62. záró versszak (SZ)	–	–	–	–	+	+	–	–	–	–	
63. zeneiség (V)	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
Összesen	21	24	14	13	28	20	18	16	18	16	

2. táblázat. Szerkezelelemzés, tartalomelemzés, a fogalomalkotás elemzése

A tanulói műismertetések Elemzésének szempontjai	Az elemzésbe bevont tanulói műismertetések sorszáma									Együtt(N = 19)
	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	
Szerkezelelemzés										
A bekezdések száma	3	5	4	6	6	12	5	7	6	$103 - \overline{x} = 5,42$
A mondategységek száma	18	7	7	17	14	20	15	21	20	$308 - \overline{x} = 16,21$
A mondategységek száma	23	15	14	34	26	40	23	28	34	$497 - \overline{x} = 26,16$
A szerkesztettségi mutató	1,28	2,14	2,00	2,00	1,86	2,00	1,53	1,33	1,70	$\overline{x} = 1,61/\text{fő}$
Tartalomelemzés										
Tartalmi gazdagság	3	3	4	5	5	5	5	5	5	$82 - \overline{x} = 4,32$
Hitelesség	3	4	4	5	5	5	5	4	5	$81 - \overline{x} = 4,26$
Kifejtettség	3	3	3	4	4	5	5	4	5	$72 - \overline{x} = 3,79$
Tématartás	3	4	4	5	4	4	4	4	5	$82 - \overline{x} = 4,32$
Eredetiség	3	4	5	5	5	5	5	5	5	$85 - \overline{x} = 4,47$
Összesen (25 pont/dolg.)	15	18	20	24	23	24	24	22	25	$402 = 84,63\%$
%	60	72	80	96	92	96	96	88	100	$\overline{x} = 21,16/\text{fő} = 4,23$
A fogalomalkalmazás elemzése										
1. ábrázolás (S)	–	–	+	+	–	–	–	–	+	7
2. alakzatok (S)	–	–	–	–	–	–	–	–	+	2
3. alkotó (K)	+	–	–	+	+	+	+	+	+	12
4. fokozás (S)	–	–	+	–	–	+	+	+	+	8
5. alliteráció/betűrím (V)	–	–	–	+	–	+	+	+	+	12
6. aranymetszet (SZ)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	2
7. cím (K)	–	+	–	–	+	+	+	–	+	13
8. címezett (K)	–	–	–	–	–	–	+	–	+	3
9. drámai (S)	–	–	+	–	–	–	–	–	+	2
10. ellentét (S)	+	+	+	–	+	+	–	–	+	11
11. értékgazdag (S)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	3
12. értékkiüresedés (S)	–	–	–	+	–	–	–	–	+	5
13. félrím (V)	–	–	+	–	–	–	–	–	+	4
14. festői/költői jelző (S)	–	+	–	–	+	+	–	+	+	10
15. folyóirat (K)	–	–	–	–	–	–	–	–	+	1
16. fordulat (SZ)	–	–	+	–	–	–	–	+	–	3
17. forma (S)	–	+	–	–	–	–	+	–	+	5
18. hasonlat (S)	–	–	–	–	–	–	–	+	+	8
19. hosszú és rövid szótagok (V)	–	–	–	–	+	–	–	–	+	4

<i>A tanulói műismertetések Elemzésének szempontjai</i>	<i>Az elemzésbe bevont tanulói műismertetések sorszáma</i>									<i>Együtt(N = 19)</i>
	<i>11.</i>	<i>12.</i>	<i>13.</i>	<i>14.</i>	<i>15.</i>	<i>16.</i>	<i>17.</i>	<i>18.</i>	<i>19.</i>	
20. időmértékes verselés (V)	+	-	-	+	+	+	+	+	+	12
21. ismétlés (S)	-	-	-	-	-	-	-	+	+	3
22. keresztrím (V)	-	-	-	-	-	+	+	-	-	5
23. kettős ritmus (V)	+	-	-	-	-	+	-	-	+	5
24. költemény (K)	+	-	-	+	-	+	+	-	+	8
25. költészet (M)	-	-	-	-	-	-	-	-	+	2
26. költő (K)	-	-	-	+	+	-	-	+	+	8
27. költői én (S)	-	-	-	-	-	-	-	-	+	3
28. költői kép (S)	-	-	-	+	+	+	-	-	+	6
29. költői kérdés (S)	-	-	-	-	-	+	-	-	+	5
30. kulcsszó (SZ)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
31. lírai hős (M)	-	-	-	+	-	-	+	-	+	7
32. megszemélyesítés (S)	-	-	-	-	-	-	-	+	-	2
33. metafora (S)	-	-	+	-	-	+	-	-	-	4
34. metonímia (S)	-	-	-	+	-	-	-	-	+	7
35. motívum (SZ)	-	-	-	+	-	+	-	+	-	9
36. mű (K)	-	+	-	+	+	+	+	+	+	12
37. műalkotás (K)	+	-	+	-	+	+	+	-	+	12
38. műismertetés (M)	-	-	-	-	-	-	-	-	+	6
39. műnem (M)	-	-	-	-	-	-	-	-	+	2
40. olvasó (K)	+	-	-	-	-	-	-	+	+	7
41. ölelkező rím (V)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
42. párhuzam (S)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	2
43. refrén (V)	-	-	-	-	-	-	-	+	-	1
44. rím (V)	+	-	+	+	-	+	+	+	-	13
45. ritmus (V)	-	-	-	-	-	+	-	-	-	3
46. stílus (S)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
47. stílusesszközök (S)	-	-	-	-	-	+	-	-	-	2
48. szabályos váltakozás (V)	-	-	-	-	+	-	-	-	+	4
49. szép (S)	+	-	-	-	+	-	-	-	-	5
50. szerelmi líra (M)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	1
51. versszerkezet (SZ)	+	-	-	+	-	+	+	-	+	9
52. szimbólum (S)	-	-	-	-	+	+	+	-	+	4
53. szókép (S)	-	-	-	+	-	+	-	-	+	4
54. téma (M)	-	-	-	-	-	+	-	+	+	7
55. többletjelentés (S)	-	-	-	+	-	+	-	-	+	9
56. ütemhangsúlyos verselés (V)	-	+	+	-	-	+	-	-	+	7
57. üzenet (K)	-	-	-	+	-	+	+	+	+	10

A tanulói műismertetések Elemzésének szempontjai	Az elemzésbe bevont tanulói műismertetések sorszáma									Együtt(N = 19)
	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	
58. vers (V)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	19 – 100%
59. verseskötet (K)	–	–	–	–	+	+	–	–	–	3
60. verssor (V)	+	–	+	+	–	+	+	+	+	10
61. versszak (V)	+	+	+	+	+	+	–	+	+	14–73,69%
62. záró versszak (SZ)	–	–	–	–	+	–	–	–	–	3
63. zeneiség (V)	–	–	–	–	–	–	+	–	+	3
Összesen	14	8	14	20	17	30	21	20	44	$376 - \bar{x} = 19,79$

Valamennyi tanulói munkát tüzetesen megvizsgáltam a szerkezet, a tartalom és a fogalomalkalmazás szempontjából.

A szerkezetelemzést azért tartottam elengedhetetlennek, mert szükséges látnia az irodalompedagógiai gyakorlatnak, hogy miféle struktúrába (= bekezdés, mondategész, mondategység, szerkesztettség) ágyazzák a diákok azokat a gondolataikat, amelyeket előhív belőlük olvasás közben, illetőleg műelemzés írásakor egy-egy szépirodalmi, pontosabban költői szövegmű.

A 12–13 éves gyermekek amikor olvasnak, és le is kell írniuk okosan, tartalmasan, hitelesen, szempontokat követően az olvasmány- (az adatfelvételkor: vers)élményeiket, akkor szükségképpen egyéni olvasatot helyeznek elénk. Ez az egyéni élményeket is implikáló műmegközelítés már az intimitás határain belül van, s amikor az irodalomtanár (vagy a kutató) olvassa és értékeli ezeket a diák-munkákat, akkor tulajdonképpen az alkotó és az olvasó intim szférájának a határait súrolja. Többek között ezért is bonyolult dolog az irodalomtanítás ügye.

A szerkezetvizsgálat keretében megszámláltam a bekezdéseket (= Bek), a mondat-egéseket (= ME) és a mondategységeket (= me), majd kiszámoltam a szerkesztettségi mutatót. Az úgynevezett szövegszerkezeti mutatók fontosságáról Deme László (1971) mondattani kutatásai mellett B. Fejes Katalinnak (1981) a gyermekek írásbeli nyelvhasználatának alakulásáról számot adó vizsgálatai győztek meg. Ami pedig a bekezdésnyi szövegmű, határozottabban a bekezdés szerepét illeti, Békési Imrének (1982) az erről a szövegegységről (= bekezdés) folytatott kutatási tapasztalatait szándékoztam egybevetni a magam vizsgálta korosztály írásbeli, közelebbről műelemző munkáival. A kutatási tapasztalataim nyomán körvonalazódott az a tendencia, amely azt jelzi, miképpen gondolkodtak a kamasz olvasók Ady Endre műveiről. Szükségképpen láthatóvá vált a műelemző diákok stílusa, továbbá sémakövető felkészültsége is.

Kétségtelenül kimutatható a tartalom-elemzés (= tartalmi gazdagság, hitelesség, kifejtettség, témataratás, eredetiség) nyomán a tanulói munkákból az elszegényítés,

a leegyszerűsítés is, hiszen valóban elszűrkitik időnként a szépirodalmi alkotás képeit, összemaszatolják a mű egyértelműen tiszta rétegeit is, elsősorban a „belemagyarázás”-sal, illetőleg a pontatlan fogalomhasználattal.

A tartomelemzéskor felhasználtam Orosz Sándornak (1972) a fogalmazástechnika mérészetodikai problémáival összefüggő több szempontját, valamint Kádárné Fülöp

Juditnak (1990) a fogalomalkalmazás tartalomelemzésével kapcsolatos tanácsait, továbbá a kutatásomban közreműködő kollégákkal a tanulói szövegművek értékelésének lehetőségéről folytatott szakmai vitám, véleménycserém tapasztalatait. Természetesen nem került el a figyelmem a NYIK-programnak a vonatkozó évfolyamra kidolgozott, a fogalomalkalmazás értékelését segítő követelményrendszere sem (Zsolnai, 1993). Ezek alapján az adatközlő diákok műismertetésének tartalomelemzését a tartalmi gazdagság, hitelesség, kifejtettség, tématarthatóság, eredetiség szempontok figyelembevételével végeztem el. Minden egyes szemponthoz 5–5 értékpontot rendeltem, vagyis dolgozatontként 25–25 pontot érhetett el egy-egy tanuló. Minden műismertetés tartalomelemzésében megadom az adatközlőnként elért értékpont mellett a teljesítményarányt (= %), és természetesen szempontonként közlöm az összesített eredményeket. Helyénvalónak látom rögzíteni a tartalomelemzés fenti öt szempontjának lényegesebb ismérveit:

1. A tényeken alapuló kifejtés és az adatok, idézetek pontossága jelöli ki a hitelesség határait. Vizsgálandó, hogy az írás megállapításai tényszerűek-e, továbbá kötődnek-e az aktuálisan elemzett/ismertetett alkotás sajátosságaihoz. Mérlegelendő az is, hogy valós összefüggésekre világítanak-e rá a tények és az adatok, illetőleg az értéktételek meggyőződésből fakadnak-e. (5 pont)
2. A kifejtettség elsősorban pontos, szabatos megfogalmazást jelent. Fontos szempont továbbá, hogy az általánosító megállapításokat mennyire támasztja alá tényekkel a dolgozatíró, valamint mennyire részletezi és bizonyítja egyúttal a gondolatait. (5 pont)
3. A gondolati összeszedettség mellett az elkalandozásmentesség nevezhető a tématarthatóság legfőbb normájának. Megkövetelendő, hogy a dolgozatíró a műfaj és a cím által meghatározott kereteken belül maradjon, írása egészében érvényesítse az elemzett, illetőleg ismertett szemelvény témavilágát. (5 pont)
4. Akkor valósul meg az eredetiség elvárása, ha a tanuló dolgozata egyéni, sablonmentes szövegmű, és határozottan megmutatkozik az önálló gondolkodásmód. Értékelendő, ha új szempontot, összefüggést, esetleg szokatlan vagy váratlan megállapítást fejt ki a dolgozatíró. Fontos az értékelés szemszögéből annak a megállapítása is, hogy a növendék mennyire tudta személyessé és egyedivé tenni az írását, a szövegmagyarázatát, illetőleg a könyvismertetését. (5 pont)

Jelen esetben a fogalomalkalmazás elemzése volt a legfontosabb feladat számomra, ezért minden – a vizsgálatba bevont – adatközlő (= 19 fő) szövegművéből csak és csakis egyszer számolva kigyűjtöttem az alkalmazott irodalom-, művészetelméleti és könyvtárhasználati fogalmakat. A gyűjteményt betűrendbe szedtem, majd elvégeztem tanulónként, fogalmanként és osztályonként az összeadásokat. Kategóriákba rendeztem az előzőleg minősített (= műfajelméleti, szerkezetani, verstani, stilisztikai, könyvtárhasználati) fogalmakat. Így megtudtam, hogy mennyi és milyen minőségű szakkifejezésekkel dolgozott az adott Győr-Moson-Sopron megyei osztály. Ezt követően feltártam a gyakori (= a 70 százalék fölötti alkalmazású) terminus technicusokat, ezeket az alkalmazási gyakoriságnak megfelelően rangsorba állítottam. A kutatásban szereplő tanulócsoporthoz szövegmagyarázatának (= összehasonlító műelemzésének) fogalomgyűjteményét az alábbiakban ismertetem.

A szerkezet, a tartalom és a fogalomalkalmazás elemzése minden esetben következetesen kiegészült mennyiségi sorok osztályozott adatokból történő létrehozásával, valamint szóródásvizsgálattal, azaz az átlagos eltérés kiszámításával és a kapott érték minősítésével. Ezeknek a méréses módszerek problémáinak a megoldásakor Orosz Sándor (1993) elméleti ismereteire és gyakorlati tanácsaira hagyatkoztam. Íme a táblázatok és számítások jeleinek a feloldása: x: osztályközép, f: osztályközép-gyakoriság, fx: az oszt-

tályközép és a gyakoriság szorzata, \bar{x} : átlag (= viszonyítási alap), d: az osztályközép és az átlag különbsége, d^2 : az osztályközép és az átlag különbségének négyzete, fd^2 : a gyakoriság és a különbség négyzetének szorzata, s: szórás/szóródás (átlagos eltérés) – kétértékű mutató (= +/-), v: viszonyszám (= a szórás minősítését segitendő).

A bekezdések (= Bek) számának elemzése: 103 db Bek-t számolhattam össze a műelemző dolgozatokban, ezt jelzi a 2–12 bekezdésig terjedő skála, így kaptam meg a 19 tanulóra jutó 5,42/fő átlagmutatót. Következzék az osztályozott adatokból álló mennyiségi sor!

3. táblázat. A bekezdések számának megoszlása

Osztályköz	(x)	(f)	(fx)	Megoszlás (= f átlaga)
1. 0,0 – 1,0	0,5	0	0	0
2. 1,1 – 2,0	1,5	1	1,5	5,26
3. 2,1 – 3,0	2,5	3	7,5	15,79
4. 3,1 – 4,0	3,5	3	10,5	15,79
5. 4,1 – 5,0	4,5	4	18,0	21,05
6. 5,1 – 6,0	5,5	4	22,0	21,05
7. 6,1 – 7,0	6,5	2	13,0	10,53
(...)				
10. 9,1 – 10,0	9,5	1	9,5	5,26
(...)				
12. 11,1 – 12,0	11,5	1	11,5	5,26
Összesen		19	93,5	99,99

A 3. táblázatban az osztályozott adatok azt mutatják, hogy az 5–6. osztályközben találtam a vizsgálatba bevontak 42,10 százalékát (= 8 fő), akik 5–6, tehát átlagközelit (= 5,42/fő) Bek-ből állították össze műismertetésüket. Az úgynevezett átlagos bekezdést ($\bar{x} = 1$ Bek = 2,99 ME + 4,82 me), amely majdnem 3 ME-ből és közel 5 me-ből építkezik, általában elfogadhatónak tartja a magyartanári gyakorlat. Ez a „képlet” arról tudósít, hogy milyen színvonalú a dolgozatok szerkezeti felépítése. Véleményem szerint informatívabb, több közleményt hordozó, vagyis lényegében „testesebb”, tehát több mondategységet tartalmazó lehetne egy-egy bekezdés.

A szóródásmutató (= $\pm 2,42$) felhasználásával elvégeztem a minősítő számítást – 4. táblázat –, amelynek eredménye (= 44,65 százalék) nyomán szélsőségesnek mondható a bekezdések átlagos eltérése. Az osztályközök nagyságrendje már jelezte a most számíttással is igazolt feltételezésemet. Lássuk a bekezdések (= Bek) számának szóródását (= átlagos eltérését)!

4. táblázat. A bekezdések számának szóródása

x	d	d^2	f	fd^2
1,5	-3,92	15,37	1	15,37
2,5	-2,92	8,53	3	25,59
3,5	-1,92	3,69	3	11,07
4,5	-0,92	0,85	4	3,40
5,5	0,08	0,006	4	0,02
6,5	1,08	1,17	2	2,34
9,5	4,08	16,65	1	16,65
11,5	6,08	36,97	1	36,97
Összesen			19	111,41

$$s = \sqrt{\frac{fd^2}{f}} \quad s = \sqrt{\frac{111,41}{19}} \quad s = \sqrt{5,86} \quad s = \pm 2,42 \quad v = \frac{100 \times s}{\bar{x}} \quad v = \frac{100 \times 2,42}{5,42} \quad v = 44,65\%$$

A mondategységek (= ME) számának elemzése: a 19 tanuló 308 ME-t szerkesztett, ez átlagosan 16,21/fő. Már ennél a mutatónál megemlítem, hogy a feltételezésem szerint szokatlanul erősnek bizonyult a feladat (= összehasonlító műismertetés) a diákok számára. A gyermekek 36,84 százaléka (= 7 fő) 16–20 ME-ből szerkesztette meg összehasonlító verselemzését. A 7. számú dolgozatíró 10 ME-ét szánsalmasan kevésnek tartom a hetedik évfolyamon, ugyanakkor a szerkesztettségi mutatója (= 1,70) nem rossz értékű. Még érdekesebb képet mutat a 12–13. számú tanulók munkája, ahol mindössze 7–7 ME-t számolhattam meg (5. táblázat).

5. táblázat. A mondategységek számának elemzése

Osztályköz	(x)	(f)	(fx)	Megoszlás (= átlaga)
1. 0,0 – 5,0	2,5	0	0	0
2. 5,1 – 10,0	7,5	3	22,5	15,78
3. 10,1 – 15,0	12,5	5	62,5	26,32
4. 15,1 – 20,0	17,5	7	122,5	36,84
5. 20,1 – 25,0	22,5	4	90,5	21,05
(...)				
20. 95,1 – 100,0	97,5	0	0	0
Összesen		19	297,5	99,99

A ME-ek átlagos eltérése erősnek nevezhető a szórásmutató (= ±4,95) és a minősítő számítás (v = 30,84 százalék) alapján. A 6. táblázatban a mondategységek (= ME) számának szóródása (= átlagos eltérése) található.

6. táblázat. A mondategységek számának szóródása

x	d	d^2	f	fd^2
7,5	-8,71	75,86	3	227,58
12,5	-3,71	13,76	5	68,80
17,5	1,29	1,66	7	11,62
22,5	6,29	39,56	4	158,24
Összesen			19	466,24

$$s = \sqrt{\frac{fd^2}{f}} \quad s = \sqrt{\frac{466,24}{19}} \quad s = \sqrt{24,54} \quad s = \pm 4,95 \quad v = \frac{100 \times s}{\bar{x}} \quad v = \frac{100 \times 4,95}{16,21} \quad v = 30,54\%$$

A mondategységek (= me) számának elemzése: 497 me-et szerkesztett a 19 hetedikés. Így az átlaguk 26,16/fő. A 13. számú dolgozatban 14 me-et, míg a 16. számú munkában 40 me-et olvashattam meg. E két érték között húzódik az itt tanulmányozott, összehasonlító verselemzést írók me-inek száma. A most megvizsgált dolgozatok készítőinek 63,16 százaléka (= 12 fő) 21–35 me-ből szerkesztette meg a szövegművét. A tanulócsoporton belüli lényeges értelmi, szövegképzésbeli eltérésre (= készségbeli különbségre) utalnak az osztályközök beszédes adatai (7. táblázat).

7. táblázat. A mondategységek számának elemzése

Osztályköz	(x)	(f)	(fx)	Megoszlás (= f átlaga)
1. 0,0 – 5,0	2,5	0	0	0
(...)				
3. 10,1 – 15,0	12,5	2	25,0	10,52
4. 15,1 – 20,0	17,5	3	52,5	15,78
5. 20,1 – 25,0	22,5	4	90,0	21,06
6. 25,1 – 30,0	27,5	4	110,0	21,06
7. 30,1 – 35,0	32,5	4	130,0	21,06
8. 35,1 – 40,0	37,5	2	75,0	10,52
(...)				
20. 95,1 – 100,0	97,5	0	0	0
Összesen		19	482,5	100,00

A szórásmutató (= $\pm 7,53$) és a minősítő számítás eredményének ($v = 28,78$ százalék) tükrében erősnek tekinthető a me-ek átlagos eltérése. A mondategységek (= me) számának szóródása (= átlagos eltérése) a 8. táblázatban követhető nyomon.

8. táblázat. A mondategységek számának szóródása

x	d	d^2	f	fd^2
12,5	-13,66	186,60	2	373,20
17,5	-8,66	75,00	3	225,00
22,5	-3,66	13,40	4	53,60
27,5	1,34	1,80	4	7,20
32,5	6,34	40,20	4	160,80
37,5	11,34	128,60	2	257,20
Összesen			19	1077,00

$$s = \sqrt{\frac{fd^2}{f}} \quad s = \sqrt{\frac{1077}{19}} \quad s = \sqrt{56,68} \quad s = \pm 7,53 \quad v = \frac{100 \times s}{\bar{x}} \quad v = \frac{100 \times 7,53}{26,16} \quad v = 28,78\%$$

A me-ek (= 497 db) és a ME-ek (= 308 db) hányadosa (= 1,61/fő) megadta az Ady-versekről készített összehasonlító műismertetések szerkesztettségi mutatóját. Ez az az eredmény átlagos. Ezt a teljesítményt, ismerve az érdekelt gyermekek korábbi írásbeli műelemzéseit, a szokatlan feladattal (= összehasonlító verselemzés) hozom kapcsolatba. Talán korai a hetedik évfolyam végéhez közeledve, vagy talán inkább végén ilyen mérce elé állítani még a tanulókat, legyenek akár a NYIK-program szerint tanulók is? A Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés programjának követelményrendszere nem tartalmaz – sem fogalmazásból, sem irodalomból – ilyen jellegű követelményt, vagyis összehasonlító műismertetés készítését nem várja el a tanulóitól.

A tanulói műismertetések tartalomelemzéséről: az eredetiség szempontnak feleltek meg a legeredményesebben (= 85 pont) ezek a szövegművek, ugyanis határozottan felismerhető volt a diákok meg-megmutatózó önálló gondolkodása, a sablontól való idegenkedés. Egyértelműen megtapasztalhattam, hogy a NYIK-program erősségei az úgynevezett fogalmazástanítási blokk, mégpedig az új utakat kereső problémalátás vonatkozásában, valamint az irodalomtanítás blokk, ahol a műelemzés tanítása nem öncélú, hanem az olvasmánymegértést fejlesztő tevékenységfolyamat. A kifejtettség alacsony pontértéke (= 72 pont) ismét előtérbe állítja a már korábban is jelzett gondot, miszerint idő előtti volt ez a feladat, de legalábbis előzmény nélküli. Mégis állítom: kellett ezek az adatok, szükségesek a most felszínre bukkant tények és az így körvonalazódó összefüggések, mert ezek bátorító, vagy óvatosságra intő jelei nyomán tud dönteni a mindenkori tananyagszervező. Magam a korosztálynak szánt munkáltató tankönyvemben (H. Tóth, 1989) megpróbáltam sok-sok magyarázó szöveg és még több feladat kialakításával az összehasonlító műelemzés műfajt tanítani. A felhalmozott tapasztalatokat beépítettem a *Régmúlt kövei között* című irodalmi feladatgyűjteményembe (H. Tóth, 1998).

A most megvizsgált 19 műismertetésre 402 pontot (= 4,23/fő/szempont) adhattam. Ez az összesített teljesítmény (= 84,63 százalék) jó színvonalúnak nevezhető. Akad kivétel, ilyen a 3., a 8. és a 11. számú írás, ezeket alacsony pontokkal értékelhettem. A 9. táblázatban közölt osztályozott adatok egyértelműen megmutatják, hogy a tanulók 63,16 százaléka (= 12 fő) kapott 21–25 pont közötti értéket összehasonlító verselemzésének tartalmasságáért. A mennyiségi sort láthatjuk osztályozott adatokból.

9. táblázat. A tartalomelemzés megoszlása

Osztályköz	(x)	(f)	(fx)	Megoszlás (= átlaga)
1. 0,0 – 5,0	2,5	0	0	0
(...)				
3. 10,1 – 15,0	12,5	3	37,5	15,78
4. 15,1 – 20,0	17,5	4	70,0	21,06
5. 20,1 – 25,0	22,5	12	270,0	63,16
(...)				
20. 95,1 – 100,0	97,5	0	0	0
Összesen		19	377,5	100,00

A szórásmutató ($= \pm 3,97$) és a minősítő számítás eredményének ($= 18,76$ százalék) tekintetében közepesnek nevezhető a tartalomelemzések átlagos eltérése. Ezt az eredményt ($=$ minőséget) 5–6 tanulói szövegműnek a kifejtettség terén megmutatkozó erős általánosításai okozzák (10. táblázat). A műismertetések tartalomelemzésének szóródása ($=$ átlagos eltérése) világlik ki ezután.

10. táblázat. A tartalomelemzés szóródása

X	d	d ²	F	fd ²
12,5	-8,66	75,00	3	225
17,5	-3,66	13,40	4	53,6
22,5	1,34	1,80	12	21,6
Összesen			19	300,2

$$s = \sqrt{\frac{fd^2}{f}} \quad s = \sqrt{\frac{300,2}{19}} \quad s = \sqrt{15,8} \quad s = \pm 3,97 \quad v = \frac{100 \times s}{\bar{x}} \quad v = \frac{100 \times 3,97}{21,16} \quad v = 18,76\%$$

A tanulói műismertetések fogalomalkalmazása: 63-féle irodalom-, művészetelméleti és könyvtárhasználati fogalmat alkalmazott a 19 csornai adatközlő 376 előfordulásban egyszeri számbavétellel. Ez az optimális előforduláshoz viszonyítva 31,41 százalékos teljesítménynek felel meg. Ezt az adatot úgy tekintettem, mint amely a kérdéses tanuló-csoport szövegműveinek fogalomtelítettségét adja meg. A mennyiségi sort tartalmazó osztályozott adatok (11. táblázat) megmutatják, hogy a tanulók 42,11 százaléka ($= 8$ fő) átlagos, illetőleg átlag közeli ($= 19,79/fő$) fogalommennyiséggel alkotta meg az összehasonlító műelemzését.

11. táblázat. A fogalomtelítettség megoszlása

	<i>Osztályköz</i>	<i>(x)</i>	<i>(f)</i>	<i>(fx)</i>	<i>Megoszlás (= f/átlaga)</i>
1.	0,0 – 5,0	2,5	0	0	0
2.	5,1 – 10,0	7,5	1	7,5	5,26
3.	10,1 – 15,0	12,5	4	50,0	21,06
4.	15,1 – 20,0	17,5	8	140,0	42,11
5.	20,1 – 25,0	22,5	3	67,5	15,78
6.	25,1 – 30,0	27,5	2	55,0	10,52
	(...)				
9.	40,1 – 45,0	42,5	1	42,5	5,26
	(...)				
20.	95,1 – 100,0	97,5	0	0	0
Összesen			19	362,5	99,99

Sajnos a 12. számú dolgozat írója, aki az *Iffju szivekben élek* és az *Őrizem a szemed* című verseket vetette egybe a 'szeretet' motívum alapján, alig élt szakkifejezésekkel, mindössze nyolcfélét alkalmazott, míg a 19. számú műelemzés készítője 44-félét, vagyis az előző öt és félszeresét építette be a szövegművébe. Mindezek alapján egyáltalán nem meglepő a szórásmutató ($= \pm 7,59$) és a minősítő számítás eredményének ($v = 38,35$ százalék) a következménye, miszerint szélsőségesnek tekinthető a 19 adatközlő fogalomalkalmazásának átlagos eltérése (12. táblázat). A műelemzések fogalomalkalmazásának szóródását (= átlagos eltérését) láthatjuk összefoglalva a továbbiakban.

12. táblázat. A fogalomtelítettség szóródása

<i>X</i>	<i>d</i>	<i>d²</i>	<i>F</i>	<i>fd²</i>
7,5	-12,29	151,04	1	151,04
12,5	-7,29	53,14	4	212,56
17,5	-2,29	5,24	8	41,92
22,5	2,71	7,34	3	53,88
27,5	7,71	59,44	2	118,88
42,5	22,71	515,74	1	515,74
Összesen			19	1094,02

$$s = \sqrt{\frac{fd^2}{f}} \quad s = \sqrt{\frac{1094,02}{19}} \quad s = \sqrt{57,58} \quad s = \pm 7,59 \quad v = \frac{100 \times s}{\bar{x}} \quad v = \frac{100 \times 7,59}{19,79} \quad v = 38,35\%$$

A 11-féle Ady-művet szabad választás alapján párba rendező, majd az összehasonlító verselemzést végző gyermekek a 13. táblázatban közölt megoszlásban alkalmazták az irodalom-, művészetelméleti és könyvtárhasználati fogalmakat.

13. táblázat. Rendszerező kategóriák és az előforduló fogalmak

Rendszerező kategóriák	Az előforduló fogalmak			
	menyisége	aránya	rangsora	70% fölötti alkalmazása
A) Műfajelméleti fogalmak	6-féle	9,52%	25-ször = 6,65%; 5.	(—)
B) Szerkezetani fogalmak	6-féle	9,52%	27-szer = 7,18%; 4.	(—)
C) Verstani fogalmak	16-féle	25,40%	117-szer = 31,12% 2.	(2-féle: 58.; 61.)
D) Stilisztikai fogalmak	24-féle	38,09%	118-szor = 31,38% 1.	(—)
E) Könyvtárhasználati fogalmak	11-féle	17,47%	89-szer = 23,67% 3.	(—)
A–E) összesen	63-féle	100,00%	376-szor = 100,00%	(2-féle 70–100,00% között) $\bar{x} = 19,79/fő$

Ez a tanulócsoporthoz a stilisztikai fogalmakkal érvelt a leghatározottabban (= 118 fogalom), lényegében ugyanilyen figyelemmel kamatoztatva a verstani szakkifejezéseket is (= 117 fogalom). Erőteljes szerepet játszottak a NYIK-es tanulók munkáiban a könyvtárhasználati terminus technikuszok (= 89 fogalom). Az 1–2. táblázatban részletesen közölt és kategóriákba rendezett fogalmak rangsora és alkalmazási gyakorisága a 70 százalék fölötti előfordulás nyomán így alakult: vers: 19 = 100,00 százalékos, versszak: 14 = 73,69 százalékos.

A most bemutatott, versösszehasonlítást tartalmazó 19 műismertetés elemzése néhány, a fenti kifejtés során már említett tanulságot jelzett, ugyanakkor rávilágított egy nélkülözhetetlen tényezőre is, nevezetesen a tanár műalkotást közvetítő szerepére, beállítódására, hiszen: „Légkört teremteni, fogékonyságot gerjeszteni, a művészet üzenetét lélektől lélekig közvetíteni – mindez nem sikerülhet szakmai rutinból, belső azonosulás nélkül” – olvasható Kecskés Andrásnál (1985). Feltétlenül hangsúlyos szerepe van a fenti körkép megrajzolásában a NYIK-programban készült irodalmi olvasókönyvnek is, jelesül éppen a következetes és gazdag fogalomhasználat terén (Zsolnai és Zsolnai, 1995). Jelentékeny számú visszajelzés igazolja, hogy a Zsolnai József által kidolgozott program úgynevezett stílusblokkja alapján elkészített – tankönyvtörténeti jelentőségűnek is nevezhető – stíluskönyv erőteljesen hozzájárult a NYIK-ben tanító pedagógusoknak a stilisztikához való pozitív viszonyulásához (H. Tóth, 1993).

Összefoglalásul

Ez a dolgozatom jeladás kívánt lenni arról, hogyan rögzítette 19 hetedik évfolyamos, a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program keretében tanuló diák az olvasmányélményét. Nem szándékoztam itt és most összehasonlítani más programok, illetőleg más irodalomkönyvek alapján tanulók műismertetéseivel a vizsgálatomban szereplő diákmunkákat. Ezt egy kiterjedtebb vizsgálat fogja majd elvégezni. Egy ilyen irányú kutatásnak kívántam elébe menni, ahhoz nyújtottam jelentékenynek nevezhető adalékokat a szerkezet, a tartalom és a fogalomhasználat vonatkozásában.

Jelen tanulmányom adatai rávilágítanak a kutatásban szereplő, úgynevezett NYIK-es tanulók olvasástudására, vagyis olvasmánymegértésére és olvasási szokásaira is.

Irodalomjegyzék

- B. Fejes Katalin (1981): *Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Békési Imre (1982): *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László (1971): *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. Tóth István (1989): „*Az Élet él és élni akar*”. Munkáltatói tankönyv 7. osztályosoknak irodalmi tanulmányaikhoz. Bács-Kiskun Megyei Pedagógiai Intézet, Kecskemét.
- H. Tóth István (1993): *A stílus*. Munkáltatói tankönyv az általános iskola 8. osztálya számára. Alkotószervező: Zsolnai József. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- H. Tóth István (1998): *Régmúlt kövei között. Irodalmi feladatgyűjtemény 7. osztályosoknak*. MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged.
- Kádárné Fülöp Judit (1990): *Hogyan írnak a tizenévesek? Az IEA fogalmazásvizsgálata Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kecskés András (1985): *Versek tükré*. Országos Oktatástechnikai Központ, Veszprém.
- Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (1986, szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*. III. kötet, H–Kh. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Orosz Sándor (1972): *A fogalmazástechnika mérés-metodikai problémái*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Orosz Sándor (1993): *Pedagógiai mérések. A mérés szerepe, feltételei, lehetőségei és módszerei; elemző eljárások*. Korona Kiadó, Budapest.
- Zsolnai József (1988): *A nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program tananyagterve (tanterve) az 5–8. osztály számára*. Törökbálinti Kisérleti Általános Iskola, Törökbálint–Budapest.
- Zsolnai József (1993, szerk.): *Követelmények a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program 7. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zsolnai Józsefné és Zsolnai Anikó (1995): *Irodalom az általános iskola 7. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.